

Др Јелена ГУСКОВА

ИСТОРИЈСКЕ ТРАДИЦИЈЕ XIX ВЕКА У СУДБИНИ ЦРНОГОРСКОГ НАРОДА

Историја црногорског народа препуна је славних страница. Мада је то особина историје сваког народа. Због тога је правилније да се говори о изузтној особености црногорског народа и његове историје, која Црногорце издваја од других на Балкану.

XIX век није само поставио темеље на којима се градила црногорска држава него је много учинио да се сазда црногорски менталитет и да очврсне црногорски карактер. На црногорском карактеру подигнута је држава, на љубави према Русији - независност, а на независности, добијеној у XIX веку стварана је савремена цивилизована Црна Гора. Деветнаестом веку у Црној Гори, како рече Његош у "Горском вијенцу", било је суђено да се "горди над свијема вјековима" и да остане у сећању поколењима. У складу с тим, да би се правилно оценила садашњост и предвидела будућност црногорске државе, неопходно је познавати њен народ, његову историју, а посебно оне црте његовог менталитета које на ту историју делују стваралачки или рушилачки.

Расправа о историји Црне Горе, која је у XIX веку била нарочито блистава, доводи нас до закључка да је могуће издвојити неке особине црногорског карактера, традиције народа, које на овај или онај начин помажу да се спознају и савремени догађаји.

1. Црногорци никада себе нису доживљавали као мали народ, који живи на невеликој територији у европској провинцији. Црна Гора је себе увек доживљавала као део региона (Балкана), Европе и света, што је изражавано кроз осећај саучествовања у свим актуелним збивањима. Црногорци су увек били спремни притећи у помоћ у борби против Турака - Венецији, Србији, чак и далекој Русији. Објавила је рат Турској, Јапану.

2. С првом особином уско је везана и друга. Код црногорског народа, због високих моралних принципа, због неискварености нарави подупртих патријархалним моралним кодексом, као и због одређених историјских услова, увек је било јако колективно начело. Како је почетком века писао поморски официр Броневски (В. Б. Броневский), чије су књиге вредни историјски и етнографски извори, у Црној Гори је сиромаштво условањавало једнакост, а храброст штитила слободу.¹ У

¹ Наведено према: Керимова М. М. *Югославјанские народы и Россия: Этнографические сюжеты в русских публикациях и документах первой половины XIX в.* - М.: Институт этнологии и антропологии, 1997. - С. 29.

томе је основа обичаја патријархалне међусобне помоћи. И, вероватно, проистиче развијени осећај словенске солидарности.

Петар I Петровић Његош 1806. године покреће идеју о стварању Славјаносербског Царства под покровитељством Русије, с Дубровником као главним градом. У првој половини XIX века црногорска борба с Турцима изазивала је поштовање руских чиновника који су тада посећивали Црну Гору и омогућавала да се констатује да она "има изванредан утицај на суседне Словене, нарочито оне под турском влашћу".² У другој половини XIX века испољена је спремност Црне Горе да игра главну улогу у уједињењу српских земаља. М. Медаковић је писао 1858. године да би Црна Гора могла постати центар уједињења словенских интелектуалаца, свих Јужних Словена, чак и људи друге вере.³ Гравитирање Срба из Херцеговине и дела Србије према Црној Гори почетком 70-их година чинили су је реалним претендентом на то место. Петар II Петровић Његош стремио је ка културном и политичком зближавању Јужних Словена, водио преговоре са Србијом о стварању федеративне јужнословенске државе. Српски и црногорски кнезови Михајло и Никола размишљали су о плановима ослобађања од турског ропства свих српских земаља, и Никола је био спреман уступити престо српском књазу, зато што је за њега било важно остварење циља - уједињење српства.

Поносни на своју храброст и независност, Црногорци су увек били спремни да помогну другим Словенима у борби за слободу - Србима против Турака, а Хрватима и Словенцима против Аустро-Угарске 1848. године. За време револуција против Хабсбурговаца Црногорци су били заједно са браћом - Словенима.

На тлу традиционалног колективизма, гледано у целини, лако се доцније примило семе интернационализма и идеологија комунизма. Брзо присвајање комунистичких и социјалистичких идеја везано је и за чињеницу да је Црна Гора радо следила Русију. Осим тога, велики циљеви социјалистичке револуције, уједињење пролетеријата, класна солидарност, у потпуности су одговарали историјским традицијама и духу црногорског народа.

3. Црногорци - неустрашиви ратници. Они никад нису остављали рањене на ратном попришту. За њих је победа у боју била циљ над циљевима. Управо због тога, баш у Црној Гори бивало је да се типографско олово растопи ради производње муниције. Према извештајима, што их је дипломата и научник Квалаевски (Е. П. Ковалевский) слао из Црне Горе половином XIX века, сваки месец Црногорци су се сукобљавали са Турцима 6-7 пута, 2/5 становништва је гинуло у тим окршајима, а 1/5 је умирала од рана.⁴ Кад би Црногорци пред себе поставили циље-

² *Черногорско-русские отношения 1711-1918.* - Подгорица-Москва: Исторический институт Черногории - Институт славяноведения, 1992. - С. 224.

³ Исто - С. 301.

⁴ Исто - С. 233, 234.

ве, рачунали су, пре свега, с тим да их морају остварити оружаним путем. Притом, циљеви су увек били велики, стратегијски - не пустити Турке на своју земљу, изборити се за национално ослобођење, створити независну државу, ујединити се са свим јужнословенским народима.

4. Становништво Србије и Црне Горе током неколико векова више се пута у великом броју пресељавало, спасавајући се од турских погрома. На пример, Срби су се селили у Црну Гору од XV до XVII века, а Црногорци у Србију после пораза устанка против Турака 1787. године. Таквих примера је још много. То указује на измешаност српског и црногорског народа, о историјској сличности њихових судбина, о њиховој узајамности. Посебно је те народе зближила заједничка борба против заједничког непријатеља. Србија и Црна Гора су више пута закључивале споразуме о заједничкој борби и војним савезима. У историјској свести Црногораца преовладао је спознаја да су они и Срби родом - један народ.

5. Задивљујућа особеност Црногораца увек је била дубока приврженост свом завичају. Црногорац, кад год је напуштао свој крај, увек је остајао Црногорац, дубоко везан не само за отаџбину, него и за племе, братство, село у којем је рођен. Црногорци необично цене "лозу", порекло. Код њих је култ славних предака дубоко укореван и чак јачи од верских осећања.

6. Управо у XIX веку Црна Гора оповргава марксистичку тезу о приоритету економије при решавању историјских задатака. Црна Гора је решавала све своје проблеме, упркос немаштини. Почетком XIX века она је била најнеразвијеније, али истовремено једино слободно подручје Балканског полуострва. Била је једно од оних балканских подручја где је турска експанзија наишла на најактивнији отпор. Фактички, Црна Гора је била слободна од 1796. године, након победе у бици недалеко од села Круси.

7. Међу набројане особине може да се сврста и однос Црне Горе и Русије. Нажалост, таквог примера у Европи више нема, па чак ни у целом свету. Ове две државе удаљене су једна од друге хиљадама километара. При томе, једна је по територији веома мала, док се друга прострла преко два континента. А успоставиле су тако блиске односе, да се о њима проносе легенде и пишу песме. Русија је добровољно на себе узела улогу заштитнице црногорског народа, а Црна Гора никада није скретала с пута чији су духовни врхунци част, достојанство, оданост у савезништву, братство. Током целе своје историје Црна Гора је доказивала значај пријатељства и верности, дипломатске стабилности у пројекцији и остварењу стратегијских интереса и ње саме и покровитеља.

Премда је император Петар I године 1711. позвао неке државе да подрже Русију у борби против Турске, само се Црна Гора одазвала и започела устаничку борбу против Турака. Катарина Велика је 1788. године такође упутила у Црну Гору повељу којом "позива народ да устане против заједничког непријатеља муслимана".⁵ Од 1715. године руски

⁵ *Черногорско-русские ойношения 1711-1918.* - Подгорица-Москва: Исторический институт Черногории - Институт славяноведения, 1992. - С. 207.

цареви су увели обичај да се Црногорцима материјално помаже. Руски император Павел I установио је 1798. године годишњу помоћ Црној Гори у висини од 3 хиљаде рубаља "за општенородне потребе и оснивање корисних установа". Од краја XVIII века љубав према Русији све више јача, тако да ју је могуће назвати страсном. Чак и властодршци - самозванци, када су се представљали као Руси, користили су се том љубављу Црногораца према Русији.

За црногорски народ је карактеристично да на њега велики утицај имају митови, легенде и предања, романтичарски поглед на сопствену историју и на односе с Русијом.

Све од почетка XIX века, Русија може да се сматра ослоном стварања црногорске државности, њеног преживљавања, политичког уобличавања и економске стабилности. Митрополит Петар I Петровић Његош и старешине заклели су се 16. августа 1804. године да ће увек бити верни Русији. Дипломатска помоћ Русије играла је значајну улогу при коначном утврђивању независности Црне Горе. Ти дани Источне кризе, Сан-Стефанског и Берлинског конгреса били су пуни драматичних догађаја. Међутим, важно је било, и остало, то да Русија није оставила своју млађу браћу саму пред отимачком европском дипломатијом, која је била спремна све да учини како би завладала том територијом и не дозволи Русији да остане покровитељицом православних народа. Чак и кад се налазила у дипломатској изолацији, Русија је до краја настојала да заштити балканске народе.

8. Још је једна особина веома карактеристична за Црногорце - потчињавање воље свакога појединца решавању задатака целог друштва у тренуцима опасности и ради највиших циљева, нарочито кад је циљ био одбрана слободе или помоћ у стицању слободе других народа. Тако је код Црногораца однегован осећај жртвовања. Управо је тај осећај био у основи сагласности за одрицање од престола у корист словенског уједињења (1866, Балкански савез; уједињење југословенских народа 1918). Улазећи 1918. године у састав новостворене државе, Црна Гора је тежила ка што потпунијем уједињењу с другим словенским народима, без обзира на разлике у економском, политичком и друштвеном положају. Она због тога чак губи (жртвује) своје име. Краљевство СХС, названо тако да би се удовољило амбицијама народа који никада нису имали своју државу, није у имену нашло места за Црногорце; иначе Црногорци и Срби су се сматрали изданицима једног рода. Та жртва за њих је била тако природна, као што је природно да се у свакој црногорској кући нађе оружје.

9. Црногорцима је увек била својствена, говорећи савременим језиком, ауторитарност. Та црта је код њих сачувана до данашњих дана и објашњава се условима живота и бивствовања. Е. П. Кавалевски је уочио јединствене одлике живота и управљања код Црногораца: личност владике је неприкосновена и високопоштована. Ауторитарност је, историјски гледано, у вези са хијерархијском поделом у породици, строгој организацији модела породице. Глава породице је имао неограни-

чену власт (патернализам). Његову власт су огрначавали једино јавно мњење и обичајно право.⁶ Народ је дубоко веровао у мудрост врховног владара.

Социолози су установили да ауторитарност у савременој Југославији не треба да се објашњава инерцијом сазнања. У складу са проведеним истраживањима, у национално мешовитим срединама ауторитарност може да има заштитну функцију. Нарочито је то тако у случајевима кад се ради о народу који се много векова борио за своју слободу.

10. Довде смо говорили о особинама Црногораца, које у себи садрже већи део позитивних карактеристика. Међутим, било је и таквих особина које би се могле означити као негативне. Међу њима је, свакако, једна карактерна црта политичког живота Црногораца, коју је власт увек покушавала превазићи, а то је племенски сепаратизам. Корени сепаратизма су у далекој прошлости. Њега су у многоне потпомагали:

- међуплеменске размирице,
- обичајно право, широко распрострањена крвна освета,
- постојање "неколико Црних Гора", свака са својим менталитетом: Бока и Приморје, Стара Црна Гора, Брда. Као што је писао Драган Вукчевић, "ове области су својеврсни концентрични кругови Црне Горе који осцилирају око својих гравитационих центара - наших већих градова".⁷ Ј. Цвијић је приметио да су увећање територије Црне Горе у XIX веку и уједињење племена Брда и Херцеговине изменили карактеристике унутрашњих односа. Премда су нове области биле разделене на племена, оне су се разликовале од језгра Црне Горе (од карстне Црне Горе). То је унеколико ослабило, како пише Цвијић, "морално јединство Црне Горе".⁸ Нова (рашка) племена прва су се подвргла духовном преображају. "Рашка су племена ценила више благостање и богатство него црногорска племена. Међу њима су се најпре укорениле демократске идеје, донете из Србије".⁹ Могуће је да је управо с тим чиниоцима у историји везано унутрашње спорење међу црногорским племенима, као и стално трагање за јединством. Јован Цвијић је приметио да након 1878. године почиње "распад" и основних црногорских племена под утицајем тешњих односа с другим народима Балкана, нарочито са Србијом. Отпочела је градња савремене државе, која је тражила нове карактерне црте Црногораца.

Друштвено-историјски развој Црне Горе у новијој историји обилује многим појавама, које су се показале као противуречне: Црна Гора је била најмања држава на Балкану, а успешно се борила против империја; била је веома сиромашна република у саставу СФРЈ, али је имала најбројнију интелигенцију у Југославији; није имала бројну радничку класу, али је имала јак комунистички покрет. Међутим, при пажљивом посматрању може се приметити да се ове противуречности добро

⁶ Керимова М. М. *Југославјански народи*, С. 137.

⁷ Вукчевић Д. К. *Размеђа свјетова* / Република.-Београд, XIX 97.-бр. 173. - С. VII

⁸ Цвијић Ј. *Балканско полуострво*. - Београд, Књижевне новине, 1987. - С. 370.

⁹ Исто.

уклапају у шему традиционалног менталитета Црногораца. У време другог светског рата становништво Црне Горе представљало је 2,4% од укупног броја становништва Југославије, али је зато на руководећим местима у народноослободилачкој војсци и партизанским одредима постојак Црногораца значајно надмашивао ту цифру, од 2280 руководећих дужности од команданта батаљона до Врховног штаба, ван подручја Црне Горе, 959 су покривали Црногорци.¹⁰

Економска и политичка криза која је избила у Југославији повукла је за собом кризу социјалистичких вредности и револуционарних традиција. И тај вакуум су попуниле традиционалне вредности (религија, национално опредељење). Процес ретрадиционализације вратио је Црну Гору у колосек традиционалних извора. У друштвеној спознаји Црногораца дуго се није могао пресећи историјски процес традиционалне оријентације. Мада, треба признати да су последњих година у друштвеној спознаји Црногораца постојале и рационално-социјалистичке и традиционално-религиозно-племенске црте. Ипак, значајно је то да је процес ретрадиционализације уопште постојао.

Живот на рачун старе славе, пише историчар Милија Станишић, увек "рађа претјерану самозаљубљеност, нескромност и театрално - патетично иступање".¹¹ И премда је М. Станишић веровао, средином осамдесетих, да нови подвизи и хероизам данас треба да буду замењени духовним стваралаштвом, организованошћу и дисциплином, деведесете године показују да су подвиг и борба на бојном пољу Црногорцу неопходни за самопотврђивање. Националну патетику и понос због претходних победа неопходно је редовно хранити новим подвизима и хероизмом. Управо због тога су се Црногорци с таквим самопрегором одазвали на мобилизацију 1991. године, а жеља да се одбрани Превлака изазвала је навалу патриотизма.

Међутим, када нема фронта и ровова, њих замењују политичке свађе. Оне постају веома опасне уколико прерасту у политичке противуречности, које земљу и народ деле на више политичких табора. Оне некад могу да подстакну снажан племенски сепаратизам. Томе се додају карактерне црте као што су несклоност компромису, суров обрачун с противником и немилордност према онима који имају друго становиште. Вековна ослободилачка борба учила је Црногорце на радикализам у односима с противником.

"Врели и жустри црногорски темперамент, који уноси у политичку страст радикалну рескост и неодмјереност у политичком такту"¹² сметају култури дијалога и толеранцији.

Црногорци су, као и Срби, увек осећали историјску одговорност за судбину балканских народа, препознавали историјске предзнаке као ујединитељи српских земаља и баш због тога је данас, крајем XX века,

¹⁰ Станишић М. *Токови револуције у Црној Гори.* - Никшић 1984. - С. 156.

¹¹ Исто, С. 184.

¹² Исто, С. 186.

за њих тако тежак прелаз на схватање да је уједињење свих југословенских народа немогуће, да је интеграција на ранијим основама проблематична, да је срушен систем вредности интернационализма, идеала историјских традиција патриотизма, херојства, пожртвованости, да је неостварљив сан о уједињењу свих Срба у једној држави, у исто време кад је другим народима дозвољено да реше историјске циљеве своје независности.

Зато може да се разуме њихово упорно настојање, проистекло из карактеристика историјских традиција Црногораца, да, заједно са Србима, сачувају Југославију, чак и онда када је било сасвим јасно да ни Хрвати ни Словенци више нису желели да остану у заједничкој држави. Уместо да успоставе своју државу, они су покушавали, што је дуже било могуће, да сачувају СФРЈ, а потом да створе - опет Југославију. Црногорци су подржавали Србију спремни и да гладују под санкцијама, али заједно.

Политички устанак Црногораца 1988-89. потврдио је присуство спознаје колективизма и вере у могуће утицање на политичке процесе. Тај устанак, чак бих рекла, револуција, потврдио је устрајност народа, његову неустрашивост, храброст и осећај за правду.

На основу историјских традиција XIX века, сасвим је разумљиво да су Срби и Црногорци устали да помогну својој браћи у Хрватској и Босни и Херцеговини, без обзира на границе, које су преко ноћи постале државе. Познато је да су Црногорци такве границе током своје ратничке историје прелазили много пута, борећи се заједно са Србима, Словенцима и Хрватима. О томе су и песме писали. Тако данас, кад је политика блокирала Србе у Босни и Херцеговини, Црногорци су остали једина карика која Пале повезује са спољним светом.

Још једну необичну црту показали су Црногорци у време последње кризе. Црна Гора је увек штитила и пазила слабог и нејаког. Управо због тога је она прихватила на своју територију муслиманске избеглице. Била сам 1994. године у Црној Гори и знам да су те избеглице регуларно добијале хуманитарну помоћ, имале смештај једнак као српске избеглице, а понекад и бољи. У Комисији за избеглице Црне Горе чак није било података о томе из којих разлога је ова или она породица побегла из Босне. Питати о томе сматрало се нетактичним!

И још једна црта показала се код Срба и Црногораца, мада су њени темељи били подлокани након 1948. године - у тренутку националне опасности окретати се ка Русији, очекивати од ње помоћ и дипломатску подршку. Срби и Црногорци полагали су све наде у Русију кад су видели да је свет огрезао у лажи, сматрали су да истину не треба заштићивати, да она сама увек побеђује. Као и много деценија уназад, у тренутку опасности Црна Гора се изјутра будила и одмах прилазила радију, да ослухне - шта ли ће то Русија данас да каже њима у прилог? Баш тада Русија је окренула главу од Балкана, не положивши испит историје.

Уопште, међународни фактор је, препредено користећи унутрашњу ситуацију, а често и провоцирајући је, одиграо злокобну улогу у распаду југословенске федерације и у разрешењу кризе. Међународна заједница је 1991. године чак поништила одлуке Берлинског конгреса и

предложила Србији и Црној Гори у децембру те године да наново моле за своје међународно признање, исто као оне републике које у новијој историји нису ни имале пуну самосталност. Тада су Србија и Црна Гора изјавиле да оне нису излазиле из састава Југославије, да су већ имале независност, установљену још у XIX веку, те да због тога не намеравају молити у вези с тим. Међутим, нико их није слушао. Европа, а нарочито Америка, не воле историју, а балканска историја као да их својом сложенешћу просто нервира.

Међународна заједница је чак успела да искористи Русију, боље речено љубав српског и црногорског народа према Русији, да затражи и од Срба (у Београду, на Палама и у Книну) и добије уступке. Улога Русије није била достојна њених историјских традиција. Међутим, Црногорци су покушали да нађу оправдање за такву позицију Русије. Тим пре не треба скидати одговорност са Русије за оно што се догодило на Балкану, него покушати да се њена позиција данас промени.

Криза на Балкану се продужава. Ми нисмо само сведоци већ и учесници. Провери историје подвргавају се и поједине личности и цели народи. У тешким и преломним временима увек помаже верност традицијама, вера и добро познавање историје. Последње је нарочито важно при избору пута. А Русија и Црна Гора се налазе на раскршћу управо данас, када не сме да се направи ни једна грешка.

Елена ГУСКОВА

ИСТОРИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ XIX ВЕКА В СУДЬБЕ
ЧЕРНОГОРСКОГО НАРОДА

Резюме

Обсуждение истории Черногории, которая в XIX веке была особенно блестящей, помогает нам заключить что возможно выделить некоторые особенности черногорского характера, традиции народа, которые на тот или другой способ помогают осознать и современные события.

